

Városok alkonya (?) – Lassú haldoklás vagy esély a feltámadásra?

KOVÁCS TIBOR

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Turizmus Tanszék
Egészségház u. 4., Eger 3300
kovacs.tibor@uni-eszterhazy.hu

A demográfiai változások (népeségcsökkenés, elöregedő társadalom, etnikai átrendeződés) és ezek településekre és térségekre gyakorolt komplex, társadalmi-gazdasági-környezeti hatásai jelentős fejlődési/fejlesztési problémákat és kihívásokat jelentenek a fejlett és közepesen fejlett világ kiterjedt térségeiben, így Magyarországon és Európa egyes részein is. Tanulmányunkban általánosságban elemezzük a világ átalakuló demográfiai jellemzőit, górcső alá vesszük a népesedés szempontjából értelmezett pozitív és negatív locusokat. Röviden megvizsgáljuk, mik a térségi-települési zsugorodás fő okai (kiemelt figyelemmel a félperifériákra), és a végén néhány javaslatot teszünk arra, hogyan lehetne a tudomány megállapításait alkalmazni a zsugorodó városokban a gyakorlati településfejlesztés folyamataiban.

Kulcsszavak: demográfiai átalakulás, városzsugorodás, reziliencia, városi kultúra

1. Bevezetés – a világ, amiben élünk

A rövid XX. század (Lukács, 1994) világrengető politikai-társadalmi-gazdasági eseményekben gazdag időszak volt. 1989 a berlini fal ledöntésével, a kommunizmus bukásával, a szovjet birodalom összeomlásával világtörténelmi fordulópontot jelentett, s ezen események a rövid – 1914-ben, az első világháború kitörésekor kezdődött – huszadik század végét jelentették. A század egész arculatát a két világháború, majd a hidegháború határozták meg: az orosz forradalom, a gyarmatbirodalmak felbomlása, majd az Egyesült Államok és a Szovjetunió között létrejött erőegyensúlyon alapuló világrend mind ezek következménye volt (Lukács, 1994). A 20. század végén az információs és kommunikációs

technológiák megjelenése egy újabb technológiai-gazdasági paradigmaváltást indított el, ami szintén hozzájárult a világgazdasági erőviszonyok átrendeződéséhez (Csugány 2013). Mindez az 1989-1990-es kelet-közép-európai rendszerváltásokkal véget ért. A bipoláris világ, a kapitalizmus–szocializmus több évtizedes szembenállása után az akkori időszak a világban és Európában egyaránt az enyhülés, a közeledés, a demokrácia (látszólagos...) kiterjedésének és kiteljesedésének ideje volt, ami egybekapcsolódott az európai egység kibővülésével, a leszakadt kelet-közép-európai államok társadalmi-gazdasági fejlődésének reményével (a térség sajátos térszerkezete azonban Egri és Tánczos [2015] szerint komoly demográfiai problémákat vetít előre).

Lukács szerint 1989-90-ben nemcsak a huszadik század zárult le, hanem immáron (és ez 2023-ban már valóban napi realitássá lett) végéhez közeledik az 1500 táján kezdődött, úgynevezett újkor is, amelynek fő vonásai – Európa terjeszkedése, a fehér ember térhódítása, a gyarmatbirodalmak, az atlanti térség főszerpe a világtörténelem színpadán (ezzel párhuzamosan egy európai belső fejlődési törésvonal kialakulása/megerősödése az Elba mentén), a liberalizmus, a humanizmus, a polgári kultúra, a városi és városias létforma eluralkodása, a magánélet tiszteletben tartása, a világegyetem és a fizikai valóság newtoni felfogása, a tudományos objektivitás eszménye, a könyv kora és így tovább – közül nagyon sok már eljutott vagy közel jár a végéhez. (S hogy vajon mi következik ezután?...)

A globalizáció áldásos(nak vélt) hatásai mellett az elmúlt évtizedekben egyre inkább jelentkeztek annak súlyos árnyoldalai, mellékhatásai is: legtragikusabb a klímaváltozás, a környezetszennyezés (mindezek az amerikai típusú fogyasztási „kultúra” világméretű térhódításának következményeiként), a demográfiai katasztrófa, az urbanizáció két arcának felerősödése (városrobbanás vs. -zsugorodás), a kultúra homogenizációja/amerikanizációja, a felejtés iparosítása, a politikai (ál)korrektség (melynek következtében ma már a tudományban is lehetetlen nyíltan beszélni a legsúlyosabb társadalmi problémákról, nemhogy a közéletben), végső soron a világ társadalmi-gazdasági újrendezése. A világgazdaság komplexitásának (és mivel minden rendszer annál sérülékenyebb, minél bonyolultabb, összetettebb), ezzel párhuzamosan a helyi társadalmi-gazdasági-környezeti problémák felerősödésének eredményeként kijelenthető, hogy a válságok kora következik. A 2020-as válság rendszerválság, ezért újra kellene definiálni a piacgazdaságot és azokat a tényezőket, amelyek keretei között az működik (Zsibók et al., 2022).

A fentebb említett válságtünetek elleni küzdelem már korábban is óriási erőfeszítéseket igényelt (ha volt egyáltalán tényleges akarat és cselekvés...), ám jelen évszázadunk harmadik évtizede új, eddig – a ma élő európai és hazai generációk előtt legalábbis – ismeretlen (és sokkoló) kihívásokat támasztott a Covid-19 világválság, majd a 2022 februárjában kitört orosz–ukrán háború képében. Mindezek fényében kiemelkedő jelentőséggel bír az, hogy az egyes emberek, a közösségek, a népek-nemzetek, térségek, régiók és városok/települések hogyan tudnak megküzdeni az előttük álló nehézségekkel

(ismertekkel és ismeretlenekkel), milyen válaszokat tudnak adni a kor kihívásaira. Ezek a válaszok természetesen függenek helytől és időtől, az egyes társadalmak fejlettségétől, tanulási hajlandóságától, rugalmasságától, innovációs képességeitől, kreativitásától, rezilienciaképességétől.

A világ fejlett társadalmi ezekre a kihívásokra (melyek egyébként – nem mellékesen – jórészt az ő társadalmi-gazdasági-politikai ténykedéseiknek, életformájuknak köszönhetőek...) folyamatosan keresik a válaszokat; kelet-közép-európai térségünk azonban – mint mindenben – ebben is a megkésettség jeleit mutatja.

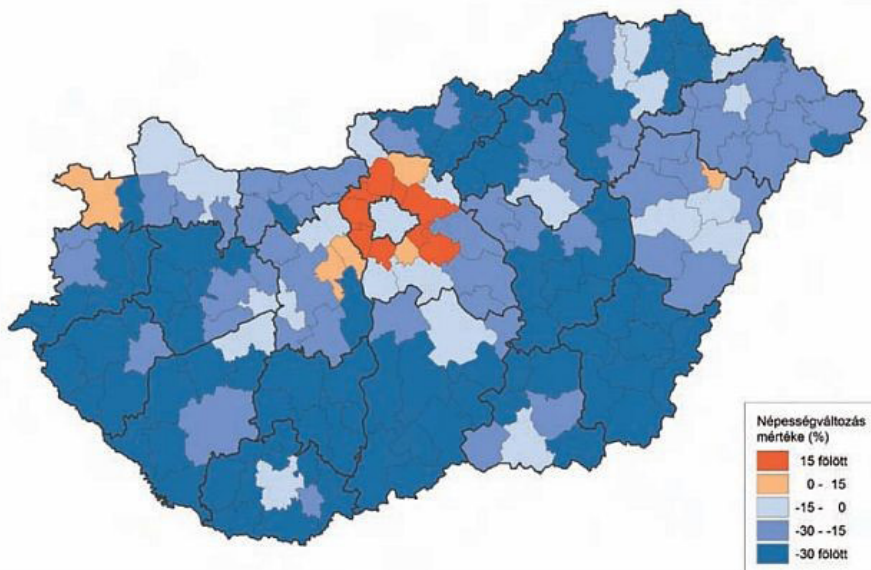
Elemezni, tervezni, a felmerülő problémákra megoldási javaslatokat felvázolni tehát mindig kell – és ez kiemelten igaz átalakuló városainkra, mivel velük kapcsolatban is állandóan szembesülünk megoldandó problémákkal. Ennek kapcsán is csak egyvalami állandó: a változás.

Hazai kutatók szerint a recentralizáció, a társadalmi tőke jelentőségének előtérbe kerülése, a depopulizáció, a vidék elnéptelenedése, rurális településeink hanyatlása, a területi különbségek stabilizálódása, a háttérbe szoruló területi politika stb. nemcsak Magyarországon érhetőek tetten, hanem számos más (európai) országban is (*Zsibók et al.*, 2022).

2. Demográfiai átalakulás közel s távol – és ennek urbanisztikai hatásai

Földünk globálisan tekintve évtizedek óta a demográfiai robbanás korszakát éli (azaz ebből a szempontból pozitív locus), ezzel szemben vannak olyan országok, térségek és települések, melyek ellentétes népesedési folyamatokat konstataálhatnak (több évtizedes trendek alapján), így a főáramlatba tartozó terekkel ellentétes, azaz negatív locusokként aposztrofálhatóak (*Tóth*, 2007; *Smith*, 2007; *Li et al.*, 2019). Európa egy jelentős része (benne hazánk is) általánosságban ez utóbbi áramlatba illeszkedik, s immáron több mint négy évtizede demográfiai hanyatlásnak lehetünk tanúi (*I. ábra*) (hozzátéve azt, hogy vannak ugyanakkor ezen területeken is olyan városi-városkörnyéki – jórészt inkább pontszerű – térségek, melyek a főáramlattal szemben népességyarapodást könyvelhetnek el, azaz illeszkedve a globális trendekhez, pozitív locusokként jellemezhetőek).

Hazánkban is érvényes tehát az a folyamat, mely demográfiai zsugorodásként írható le: 1981 óta folyamatosan csökken Magyarország lélekszáma (1981: 10 709 000 fő; 2022: 9 689 010 fő) (*KSH*, 2022). Ennek összetett politikai-társadalmi-gazdasági okai vannak, melyek részben „ösi” történelmi gyökerűek, továbbá a szocializmus örökségei, illetve a globalizáció okozta, 1990 óta nálunk is erősen ható, a területi egyenlőtlenségeket fokozó nagytérségi folyamatok következményei, részben pedig belső, települési mikrotársadalmi történések eredményei, következményei, melyek egy ilyen kis területű ország, mint Magyarország esetében is jelentős térségi-települési különbségeket tudnak eredményezni.

Forrás: www.origo.hu

1. ábra: A hazai járásek népességszám-változása 2051-ig

A világnépesség ugrásszerű növekedésével párhuzamosan a városkutatók érdeklődésének homlokterében is régóta a nagy (óriás-, giga-, mega-) városok kutatása áll. Ugyanakkor a nagy elemzéseket és nagy eredményeket váró globális trendfigyelések és -elemzések árnyékában méltatlanul kevesebb figyelmet kapnak a közepes és kisvárosok: azaz az urbanizáció kutatása „fejnehéz” – bár tapasztalható némi elmozdulás a kisebb városokhoz kapcsolódó kutatásokban, valamint a városrész szintű térbeli mélyelemzések tekintetében is (Fejérdy–Z. Karvalics, 2015). A kutatások viszonylagos „aránytalanságára” jó példa, hogy bár – az előzőek szerint – az érdeklődés homlokterében általában a nagyvárosok állnak, mégis pl. Európa népességének mintegy 60%-a, míg Magyarország lakosságának kb. 2/3-a él közepes és kisvárosokban (Fejérdy–Z. Karvalics, 2015; Kresl–Ietri, 2016).

Európában tehát már évtizedek óta a centrum és a (fél)periféria egyik alapvető problémájaként jelentkezik a demográfiai átalakulásként/válságként definiált folyamat: évtizedek óta csökken a gyermekvállalási kedv, a népesség elöregedik, a társadalom fogy, illetve etnikailag átalakul (Bernt, 2018). Mindehhez társul még, hogy bizonyos térségek/régiók és településeik – természetesen nem kizárólag, de részben legalábbis a dezindustrializáció, sőt deökonómizáció (Hannemann, 2003) következményeként – gyengülő gazdasági teljesítőképességgel, csökkenő vonzerővel és szűkülő társadalmi-gazdasági lehetőségekkel rendelkeznek (miközben ráadásul a zsugorodó települések egy főre jutó fenntartási költségei biztosan emelkednek [Frei–Rösel, 2018]), azaz összességében feltételezhető/megfigyelhető egy „csökkenő népesség – csökkenő képesség” városfejlesztési modell.

Ezen folyamatok (többek között és veszélyes tovagyrűző hatásokkal) gyakorlati megfigyelések, empirikus tapasztalatok alapján is a helyi társadalom átfogó gyengüléséhez vezet(het)nek, tovább növelve a régiós és ezen belül a települési társadalmi-gazdasági-kulturális és környezeti problémákat, egy valószínűleg lefelé tartó városi-térségi visszafejlődési spirált generálva (Peters et al., 2018).

3. Urbanizáció – kérdőjelekkel

1984 nem csak a világirodalomban szimbólum: a Föld urbanizációs (és ennek kapcsán közvetve térségi) folyamatai változásának érzékelésében és értékelésében is fordulópontot jelentett ez az év – a Rotterdamban összegyűlt városfejlesztő szakembereknek ugyanis az addigi, a XX. század második felétől a leginkább a fejlődő világra jellemző robbanásszerű *városnövekedés* mellett immár egy *ellentétes irányú urbanisztikai folyamatot* is regisztrálniuk kellett (Development Forum, 1985). Ez pedig nem más, mint a centrumtérségek (Európa fejlett térségei, az USA egyes városregiói) bizonyos városainak *demográfiai zsugorodása* (*shrinkage, Schrumpfung*), vagyis a *népességszám csökkenése*, annak összetett társadalmi, gazdasági, infrastrukturális, környezeti és térségi következményeivel (és természetesen ezt megelőzően: okaival) együtt.

Alig egy fél évtizeddel később, az 1989/1990-es kelet-közép-európai rendszerváltások térben még tovább terjesztették ezt a folyamatot, azaz az európai (fél)periféria jelentős része is „csatlakozott” a demográfiai zsugorodás által érintett térségekhez, tovább halmozva az amúgy is súlyos társadalmi-gazdasági következményekkel járó itteni transzformációs folyamatokat.

A fejlett világban *békeidőben* sem az elméleti kutatók, sem a gyakorlati terület- és településfejlesztő szakemberek, sem a politikusok addig még nem találkoztak ezzel a jelenséggel, onnantól kezdve azonban (elvileg) rákényszerültek egy markáns gondolati váltásra: azaz az urbanizációt, ezzel párhuzamosan az érintett térségek (bennük a városok mint központi helyek) fejlesztését/fejlődését immár egy új paradigma mentén kellett – volna – szemlélni, tervezni és irányítani.

Ennek kapcsán elvileg be kellett látniuk: át kellene térni az „irányított növekedés” hajszolásáról az „ellenőrzött átépítés” folyamatára, de ez a valóságban még a fejlett Nyugaton is nehezen ment/megy, különösen a kizárólag a „növekedés” fétisében hívő politikumnak – a félperiférikus Kelet pedig ebben a kérdésben is a szokásos töredezettséget és megkésettiséget mutatja.

Sajnos ez előrejelzések azt mutatják, hogy közép- és hosszú távon ez a városi (valamint rurális térségi) zsugorodás a jelzett térségekben tovább fog tartani, s ezek közül is a leggyorsabban az alábbi tíz országban zajlik (1. táblázat).

Ország	Népesség (ezer fő) 2015	Népesség (ezer fő) 2050	Változás (%)
Bulgária	7 177	5 424	-24,4
Lettország	1 993	1 517	-23,9
Moldova	4 066	3 293	-19,0
Ukrajna	44 658	36 416	-18,5
Horvátország	4 236	3 461	-18,3
Litvánia	2 932	2 407	-17,9
Románia	19 877	16 397	-17,5
Szerbia	8 851	7 447	-15,9
Magyarország	9 784	8 279	-15,4
Lengyelország	38 265	32 390	-15,4

Forrás: ENSZ, Portfolio (2018) alapján saját szerkesztés

1. táblázat: A világ tíz leggyorsabban fogyó népessége – az ENSZ medián-előrejelzése szerint 2015 és 2050 között

4. A városzsugorodás problematikája, jellemzői, okai és következményei

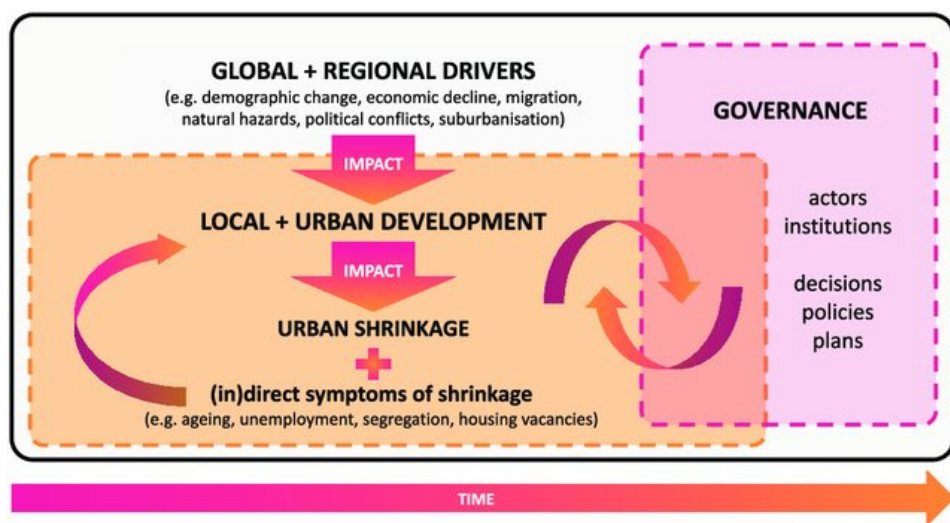
Európában tehát, ahogy fentebb is jeleztük, a centrum és a (fél)periféria egyik alapvető problémájaként jelentkezik a *demográfiai válság*ként definiált folyamat.

Mindehhez társul még, hogy bizonyos térségek/régiók és városaik – természetesen nem kizárólag, de részben legalábbis a dezindusztrializáció, sőt deökonómizáció (Hannemann, 2003) következményeként – gyengülő gazdasági teljesítőképességgel, csökkenő vonzerővel és szűkülő társadalmi-gazdasági lehetőségekkel rendelkeznek, azaz összességében regisztrálható a „*csökkenő népesség – csökkenő képesség*” „új”, fentebb már említett városfejlődési modellje. Ezen folyamatok (többek között és veszélyes tovagyrűző hatásokkal) a helyi társadalom átfogó gyengüléséhez vezet(het)nek, tovább növelve a régiós és ezen belül a települési társadalmi-gazdasági-kulturális és környezeti problémákat, egy *valószínűleg* lefelé tartó városi-térségi visszafejlődési spirált generálva.

A fentieket konkretizálva a városzsugorodás láncolata részletezve az alábbi:

- a helyi gazdaság strukturális gyengeségei, hiányzó munka- és képzési helyek;
- a fiatal kvalifikált munkaerő elköltözése (távándorlás);
- magas(abb) jövedelműek el-, kiköltözése (közeli elvándorlás/ szuburbanizáció);
- a városi lakásállomány tartós üresedése, leértékelődése;
- hiányzó bérleti bevételek (lakástulajdonosok);

- infrastrukturális létesítmények tartósan alacsony kihasználtsága (pl. iskola, óvoda);
- növekvő szegénység;
- elöregedés;
- csökkenő vásárlóerő (kereskedelem, vállalkozások);
- csökkenő adóbevételek;
- növekvő szociális kiadások (pl. segélyek);
- negatív városimázs;
- alacsony vagy hiányzó befektetési hajlandóság;
- vállalkozói attitűd alacsony volta vagy hiánya;
- a gazdaság strukturális gyengeségeinek további erősödése (*Hannemann, 2003, Beer, 2001* alapján) (2. ábra).

Forrás: Huntington (2023), 5. o.

2. ábra: A települési zsugorodás elvi folyamatábrája

5. A zsugorodás problémakörére adott reakciók a centrumban és a (fél)periférián

Az eltelt évtizedekben – öröndetes tény – a problémára reagálva a centrumtérsegekben (USA, Nyugat-Európa) és újabban a közepesen fejlett térségekben (pl. hazánk) egyre gyarapodott a téma kutatóinak, tudományos szakirodalmának, valamint gyakorlati kezelési kísérleteinek a száma. Ugyanakkor a megkésett (fél)periférián még ma sem kap a súlyának megfelelő gyakorlati figyelmet a téma (és így adekvát kezelési módja sem), holott már a tudomány, a politika, a média és a társadalom is határozottan érzékeli a demográfiai zsugorodás és következményei komplex problémakörét.

Különbségként érzékelhető, hogy Nyugaton már a 2000-es évek eleje óta egyre szélesebb és alaposabb tudományos szakirodalma, illetve gyakorlati kezelési-végrehajtási tapasztalatai vannak a jelenségnek (különösen Németországban), míg hazánkban a *kifejezetten a demográfiai zsugorodás* szemszögéből történő térségi-települési elemzéseknek (pl. Kovács 2009, 2014, 2016, Pirisi–Máté 2014, Jelinek–Virág, 2020), de leginkább a gyakorlati fejlesztési tevékenységeknek kissé hiányos még a kultúrája.

Az érzékelés utáni elfogadás, majd a kezelési módok kidolgozásának nehézsége meglátásunk szerint a következő okokra vezethető vissza: a kizárólagosan a „növekedés” büvökörében élő társadalmak ezt a zsugorodást egyelőre mentálisan nagyon nehezen fogadják el és dolgozzák fel, nem képesek a gondolati irányváltásra, azaz áttérni a növekedés hajszolásáról a „tervszerű visszafejlesztésre”, a „rendezett visszavonulásra”, hiszen ezeket – egyelőre – csak mint veszteséget és vereséget képesek interpretálni.

A megoldási kísérletek a fentiek alapján ugyanakkor valószínűleg nagyon összetettek, és nem alkotható meg egy nagy, mindenkire és mindenhol egyaránt „üdvözítő” fejlesztési séma, modell, de talán az általános megállapítások, az azokból levezetett modellek a zsugorodással küzdő városok fejlesztésében (és így idővel a közvetlen térségekre kihatóan) gyakorlatilag mindenhol megfontolandóak lehetnek, a konkrét lépésektől az általános stratégiai teendőkig (tudván és elfogadván azt, hogy immár a *zsugorodás az új város- és térségfejlődési út!*).

A konkrét fizikai beavatkozások mellett alapvető fontosságú a „*városok szimbolikus újragondolása*” (hiszen a város nemcsak épületek felnagyított halmaza, hanem lelke van!), azaz a *városfejlesztés és -tervezés kihívásai immáron új gondolati megközelítést* igényelnek.

A fentiek alapvetően szükséges és fontos feltételei a zsugorodó városok és térségeik problémakezelésének, ahol kiemelt figyelmet kell szentelni az *endogén erőforrásoknak, a lokális társadalmakban rejlő belső fejlesztési potenciáloknak.*

Markánsan megmutatkozik ez a kívánalom Magyarország esetében is, ahová 2004, de különösen 2007 után óriási EU-s pénzügyi támogatások áramlottak különböző térségi és települési fejlesztésekre (abszolút értékben hazánk nettó pozíciója a 2014–2020-as időszakban kb. 25 milliárd euró volt; a fejlettségi szint [GNI] arányában ez +3,6%-os nettó pozíciót jelentett, amellyel Bulgáriát követve szintén másodikak voltunk a rangsorban – Hetényi, 2013), igazi áttörés azonban *mindezek ellenére sem* regisztrálható sem társadalmi, sem gazdasági, sem településfejlődési téren (a fenntarthatóságról, a környezetvédelemtől pedig már szót sem merünk ejteni).

Hogy miért ez a kételkedés? Hazai elméleti kutatási és gyakorlati terület- és településfejlesztési tapasztalatok alapján ugyanis ki lehet jelenteni, hogy a legalapvetőbb fejlesztési bázis, kiindulópont, azaz a fentebb hangsúlyozott *emberi erőforrások fejlesztése* alapvetően mindig csak másodlagos szempont hazánkban. Értelemszerűen vannak kezdeményezések, projektek a humán erőforrás-fejlesztésre és annak kutatására; ezek a kezdeményezések azonban még jócskán elmaradnak a kívánatos szinttől, holott

fontosságuk talán nem kívánna különösebb magyarázatot. Meglátásunk szerint tehát egyre inkább *a belső, helyi-térségi erőforrások mozgósítására lenne szükség* a térség- és településfejlesztésben – különösen annak tudatában, hogy az EU fentebb jelzett bőkezű támogatásai mára átalakultak (átmenetileg, de csökkenhetnek, esetleg meg sem érkeznek hazánkba), s onnantól *az endogén (értve ezalatt humán és anyagi) erőforrásokon alapuló fejlesztéseknek kell(ene) előtérbe lépniük.*

6. Reziliencia: egy divatos fogalom megjelenése a fejlesztéspolitikában

Oly korban élünk a Földön, amikor gyökeres társadalmi, politikai, gazdasági, természeti-környezeti átalakulások zajlanak. Komoly a veszély, hogy az emberiség nem fogja tudni irányítani ezeket a változásokat, sőt amennyire *tettekben, cselekvésekben nem készül* ezekre a változásokra, sajnos az is megeshet, hogy még csak lépést sem tud tartani velük. De hogyan lehet felkészülni valamiféle „váratlan” változásokra? És hogyan lehet egy egész társadalmat felkészíteni ilyesmire? Vajon a természet kínál valamiféle receptet erre? (Czúcz, 2010) Mi kell ahhoz, hogy egy komplex rendszer viszonylag stabil tudjon maradni jelentős külső változások közepette is?

Minden érának, korszaknak és szakterületnek megvannak a maga divatos fogalmai, s ez alól nem kivétel a tudomány sem: mindig felbukkannak új vagy újra előtérbe kerülnek rég elfeledett kifejezések, esetleg addig csak más tudományterületen alkalmazott fogalmak hatolnak be s nyernek polgárjogot olyan területeken, ahol addig az adott fogalom használata ismeretlen volt. Ilyen kifejezés a társadalomtudományokban is létjogosultságra szert tett „*reziliencia*” fogalma. A reziliencia fogalmát a legkülönbözőbb háttérű kutatók meglehetősen eltérő problémákra és módokon alkalmazták, élénk és igen tartalmas vitákat váltva ki, amelyek hozzájárulhatnak a területi folyamatok megértéséhez is (Pirisi, 2019).

Az ökológusok elvileg tudják a választ: ez a tulajdonság a már fentebb említett *reziliencia* (Czúcz, 2010). Anélkül, hogy itt és most további részletekbe menően kifejtenénk ezt a fogalmat és mögöttes tartalmát (ezt megteszik, olykor egymással is vitázva pl. Holling, 1973, Bourbeau, 2013, Chandler, 2013, Joseph, 2015, Neocleous, 2013, illetve őket is idézve Fejérdy–Z. Karvalics, 2015, Kuslits, 2015, Székely, 2015), mindenképpen helyt kell adnunk egy rövid elemzésnek, hogy mit is jelent ez a szó, és milyen helyet foglalhat el ez az elképzelés a településfejlesztés témakörében.

A „reziliencia” eredeti jelentésének megalkotását és használatát az orvostudománynak köszönhetjük: azt a jelenséget-képességet írja le, amely *a betegség utáni regenerációt, az eredeti vagy ahhoz hasonló állapotba hozó gyógyulást eredményezi.* Már ebben a vonatkozásban is érdemes felfigyelni a rezilienciának azokra a jellegzetességeire, amelyeket a későbbiekben más területeken kibontakozó kutatások és elemzések is feltártak és bemutattak (Fejérdy–Z. Karvalics, 2015, 114):

- kettős természetére (arra, hogy a képesség és a folyamat együttesen, elválaszthatatlanul jelenik meg benne – a képesség történeti, a folyamat pedig ciklikus módon);
- a komplexitásra (vagyis a holisztikus megközelítés szükségszerű voltára);
- a kontextualitásra (vagyis arra, hogy minden egyes rezilienciaszituáció a külső hatások és a belső képességek teljesen egyedi kombinációjában létezik csak) és
- ciklusosságára (*Fejérdy–Z. Karvalics*, 2015, 115).

Más megközelítésben egy rendszert akkor nevezhetünk reziliensnek, ha a főbb „funkciók” sérülése nélkül képes a külső „sokkok” elviselésére. Rendszer, mint pl. az ökoszisztémák vagy társadalmi rendszerek, illetve funkciók, mint pl. az anyagáramlások fenntartása, struktúrák és az információ megőrzése (*Czúcz*, 2010).

Az elmúlt évtizedekben a modern nyugati társadalmak szinte maradéktalanul feláldozták rezilienciájukat a (vélt vagy valós) hatékonyság, versenyképesség, méretgazdaságosság, a készletmentes „just in time” megoldások, valamint a globalizáció oltárán. Társadalmunk és ezáltal mindannyiunk élete, életben maradása alapvető függőségbe került több nagy (globális) ellátórendszerrel. A rossz hír azonban az, hogy ezek az ellátórendszerek fenntarthatatlanok, az elvonási tünetek pedig kegyetlenek lesznek (*Czúcz*, 2010).

7. A kultúra mint a XXI. századi városfejlesztés eszköze

Mint fentebb is láthattuk, a posztmodern korszak már (legalább részben) más erőforrások meglétét és alkalmazását követeli meg, mint az előző, fordí típusú időszak gazdasága – egy-egy térség, település fejlődésénél, fejlesztésénél a „kemény” tényezők (nyersanyag, ipar stb.) helyett/mellett egyre inkább előtérbe kerülnek a „puha” (az emberi erőforrásokra, azok tudásbázisára, kreativitására alapuló) telepítőtényezők is (*olyan világban élünk, ahol a városban – is – egyre több szimbólumot termelünk és adunk el, optimális esetben a helyi, speciális kultúrára, tudásra és kreativitásra alapozva*).

A városfejlesztés, -fejlődés szempontjából központi kérdés és tény már ma is, és még inkább az lesz a jövőben, hogy *a kulturális gazdaság a posztmodern városi gazdaság egyik legdinamikusabban erősödő, jellegzetes eleme* (*Süli-Zakar et al.*, 2006). Fel kell végre ismerni, hogy *„a kultúra nagy üzlet. Egyik vezető szektora a posztfordista gazdasági forradalomnak és alapja számtalan város-megújulási programnak”* (*Scott, A.*, idézi *Süli-Zakar et al.*, 2006).

A kultúra megnövekedett és egyre erősödő szerepe a városok gazdaságában azért is látványos folyamat, mert egyszerre két síkon jelentkezik:

- egyrészt egy mennyiségileg, hagyományos gazdasági mutatókkal mérhető folyamatról van szó (munkahelyek száma, adóbevételek növekedése, vendégéjszakák számának változása stb.),

- másrészt beszélünk egy számszerűen nem mérhető jelenségről, amely a kultúra szimbolikus, mítosz-, imázs- és egyéb teremtő erejéből születik, így generálva egy markáns járulékos vonzerőt a település számára (Süli-Zakar et al., 2006).

A városi kultúra tervszerű, átgondolt előállítás és eredményes piacosítása egy meghatározó alap lehet az adott – sok esetben zsugorodó – település élhetősége, fenntarthatósága/rezilienciája, jövőjének biztosítása szempontjából, hiszen a kulturális gazdaság több részből áll, így komplexen kiaknázható:

- hagyományos kulturális szolgáltatások (oktatás, közművelődés, művészeti szolgáltatások, turizmus): ezen szolgáltatások jelentősége a fejlett országokban folyamatosan növekszik, hiszen sok embert foglalkoztatnak, tőkebefektetéseket vonzhatnak, városrehabilitációs akciók indítói és haszonélvezői lehetnek, s hozzájárulhatnak egy pozitív városimázs kialakításához és fenntartásához egyaránt;
- kulturális termékipar: ez az ipar olyan termékeket állít elő, amelyeknek szimbolikus, kulturális értéke nagyobb, mint hasznosságuk (Süli-Zakar et al., 2006).

A városi kulturális gazdasági tevékenységek erősítése mellett szól, hogy jelentős a kis- és középvállalkozások szerepe, és kimagasló a hagyományok jelentősége is (Süli-Zakar et al., 2006). Az uniformizált, globalizált konzumkultúra ellenáramlataként kitermelődött már az a fogyasztói réteg is, amely egyre inkább az egyediséget, a jellegzetest, a különlegeset keresi – és azt meg is fizeti. A hagyományosat a modernnel ötvöző, kiváló minőségű, egyedi termékeket előállító, korszerű piacszervezésű kézműipar így sikerrel beépülhet a (globális) kulturális gazdaságba. A helyi hagyományos termékek felélesztése, modernizálása s egy nagyobb közönség számára fogyaszthatóvá tétele nemzeti és nemzetközi szinten is sikerrel kecsegtethet. A lokális tradíciók, ünnepek, néprajzi látványosságok a turizmus élénkítését jelenthetik, s újjáéledhetnek az ipari tömegtermelés korában lecsúszott kézműipari tevékenységek is (Süli-Zakar et al., 2006).

Mindezek miatt érdemes megjegyezni, hogy *a városi kulturális gazdaság különösen érzékeny a helyi társadalom milyenségére, azaz a lokális humán erőforrás-bázis minőségére.*

A kulturális gazdaság fejlesztésének fontos sarokpontja még a helyi közösség képviselőjének, az önkormányzatnak e területen folytatott aktív politikája, amely pl. a kulturális kiadások emelése, a városi kulturális intézmények átszervezése, hatékonyságának növelése, a rendezvények számának és színvonalának emelése s az épített örökség funkcióbővítő revitalizációja terén jelentkezhethet (Süli-Zakar et al., 2006), így járulva hozzá a város életminőségének javulásához. A kulturális gazdaság szimbolikus, imázssteremtő és -erősítő jellege miatt olyan vonzerőt képes generálni, hogy az a város társadalmára és gazdaságára, összességében a városi élet egészére kihatást gyakorol.

8. Konklúzió, javaslatok

Egyes nyugat-európai (kiemelten a keletnémet) példák azt mutatták, hogy azon város-„fejlődési” folyamatoknál, melyeket kritikusként és krízisközelnek találunk (nagyarányú lakosságcsökkenés, az ingatlanok üresen állása, a kommunális célra fordítható pénzek folyamatos csökkenése), a problémák jól láthatóan színre léptek, és egyre erősebbé vált az új megoldási módok keresésének az igénye.

Amennyiben tehát ezek a problémák egy bizonyos kritikus tömeget és szintet, mértéket elértek, és nem volt arra kilátás, hogy ezeket a tradicionális, a politika által hajtogatott növekedés-orientált módszerekkel megoldják, akkor (végre!) civil személyek, csoportok, szervezetek is kezdeményezővé váltak. A kríziseket és problémás szituációkat arra használták fel, hogy elhagyják a hagyományos és régen bevált (de az új helyzetben már nem használható) rutinokat, és a konvencionális gondolkodási és megoldási példákkal szemben új, innovatív utakat keressenek. Ezen a ponton a civil társadalom számára segítséget jelent, ha a közös projektek megvalósítása kapcsán új, addig nem vagy alig alkalmazott munkamódszereket próbálhatnak ki, hálózatokat építhetnek ki a szereplők között, és egy együttműködő, pozitív alaphangulatot teremthetnek (*Liebmann–Robischon*, 2003) (azaz az új évezredben immár főként a megvalósíthatóság, ezen belül a társadalmi részvétel mértéke és jellege nyom[hat]ják rá bélyegüket a városfejlesztésre [Meggyesi, 2001]).

A vizsgált városok fejlesztési küzdelme igencsak tanulságos, és megmutatta, hogy elsősorban az endogén erőforrásokat szükséges mozgósítani – mindemellett persze igénybe kell venni a külső forrásokat is mindaddig, amíg azok rendelkezésre állnak.

A térségi gazdaságok megújításában kulcsszerepet kellene hogy háruljon a (*nagyobb városokra*). A globalizációs trendek, a külső befektetők preferenciái, a modern közlekedés és telekommunikációs hálózati összeköttetések e városok pozícióját erősít(het)ik, s növelik felelősségüket a kistérségek gazdasági pozícióinak alakításában, továbbá a komplex vidékfejlesztés kapcsán is szükség lenne a városok térségi gazdasági szerepével kapcsolatos közös gondolkodásra (*Liebmann–Robischon*, 2003).

A városok fejlesztése alapvetően múlik az állampolgári részvételen: ha lélektanilag is közelítünk a városfejlesztéshez (hiszen ez szimbólum is), a lakosság általában nagyon jelentősnek értékeli a városépítészeti és a gazdasági problémákat, a saját perspektíváikat, társadalmi-gazdasági kilátásaikat pedig (relatív) rossznak (a zsugorodó városokban mindenképpen); vagyis az észlelésnek ezt a szubjektív módját mint „a fejekben való periferezálódást” interpretálhatjuk. És mint ahogy azt más vizsgálatok is egyértelműen mutatják, a zsugorodó települések lakosainak ilyen negatív önértékelése fékezheti a saját alkotó településfejlesztési részvételüket, aktivitásukat, ami hozzájárul ahhoz, hogy a lokális aktorok a sorsukba beletörődve a változási folyamatok passzív elszenvedőivé váljanak – annak aktív alakítása helyett (*Liebmann–Robischon*, 2003).

Általánosságban – véleményünk szerint – kijelenthető, hogy egy város számára a fejlődés lehetősége minden esetben azon múlhat, őszintén szembeszáll-e a kihívásokkal. A több település közötti *együtműködés* is nagyon fontos, de egymagában még nem elég, hogy legyőzzék a zsugorodás következményeit. Továbbvivő, *az eddigiektől eltérő megoldások* kellene: például új szervezeti formákat és kezelési módszereket kell kipróbálni a helyi (megüresedő) ingatlanállomány kapcsán, új, a zsugorodáshoz megalkotott üzemeltetési modelleket kell alkalmazni a város technikai-infrastrukturális ellátásában, illetve endogén forrásokra épülő, fenntartható alternatívákat kell megvizsgálni a helyi energiaellátásban.

A város célzott, tervezett visszaépítése elkerülhetetlennek látszik, s ennek kivitelezésében rugalmas, belátó, kreatív, jól kommunikáló és *együtműködő települési kormányzás* kell. A városi önkormányzat egyik fő feladata, hogy a terveket egyeztesse, vagyis koordinálni kell a köz- és privát befektetési-szolgáltatási ajánlatokat. Mindezeket túl a városi közösségek céljait egyeztetni kell az állami intézmények fejlesztési irányvonalával úgy, hogy a város mindig markáns profilt találjon ki magának, megkülönböztetve magát a többiekől – virágozzék száz virág (*Liebmann–Robischon, 2003*).

A döntő pont tehát az, hogy *a lokális fejlesztési kulcsszereplők* aktívan hajlandóak-e kezelni a zsugorodás problémáját, és kifejlesztik-e azokat a „személyre szabott”, végrehajtható, saját erőforrásokat mozgósító stratégiákat, amelyekkel ellene hathatnak a térség és benne saját településük „kivérzésének”.

Nincs tehát egységes recept, nincs mindenkire egyformán ráhúzható „zsugorodás elleni fejlesztési sablon”: figyelni kell a működőképes jó gyakorlatokat, de az egységben is meg kell találni az adott településre szabott egyedi kiutat. Ehhez alapvető várostervezési bázisként a lakosságot – ha lehet – egyre erősebben be kell vonni a demográfiai változások és következményeik körüli vitákba s a települést érintő új szemléletű, innovatív és fenntartható megoldási módozatok kidolgozásába.

Hivatkozások

- BERNT, M. (2018): Schrumpfung. In: ARL – Akademie für Raumforschung und Landesplanung (Hrsg.): *Handwörterbuch der Stadt- und Raumentwicklung, Hannover 2018*, ISBN 978-3-88838-559-9 (PDF-Version), URN: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0156-55993> (letöltve: 2022. 07. 27.)
- CSUGÁNY JULIANNA (2013): Miért lassult le Európában a technológiai fejlődés? In: Bajmócy Zoltán – Elekes Zoltán (szerk): *Innováció: a vállalati stratégiától a társadalmi stratégiáig*. JATEPress, Szeged, 85–98.
- CZÚCZ BÁLINT (2010): Reziliencia. <http://atermeszetorvenye.blogspot.hu/2010/03/reziliencia.html> (letöltve: 2018. 05. 17.)

- DEVELOPMENT FORUM (1985): A várostervezés nemzetközi problémái (1984). In: *Valóság*, 1, 120–122.
- EGRI ZOLTÁN – TÁNCZOS TAMÁS (2015): Spatial Layers and Spatial Structure in Central and Eastern Europe. *Regional Statistics*, Vol 5, No 2. pp. 34–61; DOI: 10.15196/RS05203
- EGYESÜLT NEMZETEK SZERVEZETE (ENSZ) – PORTFOLIO (2018): A világ tíz leggyorsabban fogyó népessége – az ENSZ medián előrejelzése szerint 2015 és 2050 között.
- FEJÉRDY TAMÁS – Z. KARVALICS LÁSZLÓ (2015): Kis- és közepes városok kulturális reziliencia-súlypontjai. *Replika*, 94 (2015/5. szám), pp. 113–127.
- FREI, X. – RÖSEL, F. (2018): Bürger gehen, Ausgaben bleiben: Schrumpfende Städte leiden doppelt. *ifo Dresden berichtet*, 2018, 25, Nr. 02, pp. 03–06. file:///C:/Users/User/Downloads/ifoDD_18-02_03-06_Frei.pdf (letöltve: 2022. 07. 27.)
- HANNEMANN, CH. (2003): Schrumpfende Städte in Ostdeutschland – Ursache und Folgen einer Stadtentwicklung ohne Wirtschaftswachstum. In: *Städtepolitik*. Aus Politik und Zeitgeschichte (B 28/2003).
- HETÉNYI GÉZA (2013): A többéves pénzügyi keretről szóló tárgyalások eredményei magyar szempontból. *Európai Tükör*, XVIII. évf. 1. szám, 46–55. o. <http://eu.kormany.hu/download/9/6d/60000/EU%20Tukor%2013-01.pdf> (letöltve: 2016. március 26.)
- HUNTINGTON, D. (2023): Revisiting the impact of urban shrinkage on residential segregation in European cities. *Vienna Yearbook of Population Research*, Vol. 21, pp. 1–28. https://www.researchgate.net/publication/369131352_Revisiting_the_impact_of_urban_shrinkage_on_residential_segregation_in_European_cities/figures?lo=1 (letöltve: 2023. március 30.)
- JELINEK CSABA – VIRÁG TÜNDE (2020): Zsugorodó városok és társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 30(2): 4–26.
- KOVÁCS ANDRÁS (2016.02.15): Demográfiai katasztrófa vár Magyarországra. [HTTPS://www.origo.hu/itthon/20160210-nepessegcsokkenes-jarasok-magyarorszag.html](https://www.origo.hu/itthon/20160210-nepessegcsokkenes-jarasok-magyarorszag.html) (letöltve: 2023. március 30.)
- KOVÁCS TIBOR (2009): A városzsugorodás jelensége Magdeburg példáján. *Debreceni Szemle*, 17, pp. 170–186.
- KOVÁCS TIBOR (2014): A városfejlődés „új” iránya közép-európai nézőpontból. *Magyar Tudomány*, 175. évf. – 2014/8. szám, Budapest, pp. 966–973.
- KOVÁCS TIBOR (2016): Demographic Changes and Their Spatial-Settlement Consequences: Lessons from East Germany and Hungary. *Deturope*, 8, 3: pp. 108–123.
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2023): Népesség korév és nem szerint, január 1. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0003.html (letöltve: 2023. május 15.)
- KRESL, P. – IETRI, D. (2016): Smaller Cities in a World of Competitiveness. *London: Routledge*, <https://doi.org/10.4324/9781315727387>, p. 188

- KUSLITS, B. (2015): Reziliencia társadalmi és ökológiai rendszerekben. *Alkalmazott Pszichológia*, 2015, 15(1):27-41. DOI: 10.17627/ALKPSZICH.2015.1.27
- LANG, TH. – TENZ, E. (2003): Von der schrumpfenden Stadt zur Lean City. Prozesse und Auswirkungen der Stadtschrumpfung in Ostdeutschland und deren Bewältigung. *Dortmunder Vertrieb für Bau- und Planungsliteratur*. Dortmund ISBN 3-929797-77-1; 245 S.
- LI, Y. – WESTLUND, H. – LIU, Y. (2019): Why some rural areas decline while some others not: An overview of rural evolution in the world, *Journal of Rural Studies*, Volume 68, 2019, Pages 135-143, ISSN 0743-0167, <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.03.003>.
- LIEBMANN, H. – ROBISCHON, T. (2003): Städtische Kreativität: Ein Potenzial für den Umgang mit Schrumpfungprozessen. In: Liebmann, Heike – Robischon, Tobias (Hrsg.): *Städtische Kreativität – Potenzial für den Stadtumbau*. Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung. Schader-Stiftung, Erkner, Darmstadt, 6–13.
- LUKÁCS, J. (1994): *A XX. század és az újkor vége*. Európa Kiadó, Budapest.
- MEGGYESI TAMÁS (2001): Előszó az első kiadáshoz. In: Lukovich Tamás (2001): *A poszt-modern kor városépítészetének kihívásai*. Pallas Stúdió, Budapest, pp. 9–11.
- PETERS, J. D. – HAMIDEH, S. – ELMAN ZARECOR, K. – GHANDOUR, M. (2018): Using entrepreneurial social infrastructure to understand smart shrinkage in small towns, *Journal of Rural Studies*, Volume 64, 2018, Pages 39–49, ISSN 0743-0167, <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.10.001>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0743016718306089>)
- PIRISI GÁBOR – MÁTÉ ÉVA (2014): Zsugorodó kisvárosok – kincstári optimizmus. In: László M. (főszerk.): *Térfelújítás és Innováció*, 8. évf. 2. szám, Pécs, ISSN 1789 – 0578, pp. 28–39. http://www.terinno.hu/szamok/teruletfejlesztes_es_innovacio_2014_2.pdf
- PIRISI GÁBOR (2019): A reziliencia lehetséges értelmezése a településföldrajzi kutatásokban. *Tér és Társadalom* 33. évf., 2. szám, 2019. <https://doi.org/10.17649/TET.33.2.3080>.
- SMITH, D. (2007): The changing faces of rural populations: “(re) fixing” the gaze’ or ‘eyes wide shut’?, *Journal of Rural Studies*, Volume 23, Issue 3, 2007, pages 275–282, <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2007.03.001>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0743016707000253>)
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN – EKÉNÉ ZAMÁRDI ILONA – KOZMA GÁBOR – TEPERICs KÁROLY (2006): Debrecen kulturális gazdagsága és gazdasága. In: Kókai Sándor (szerk.): *Földrajz és turizmus*. Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza, ISBN 963 7336 31 1, pp. 313–334.
- SZÉKELY IVÁN (2015): Reziliencia: a rendszerelméletől a társadalomtudományokig. *Replika* (94), 2015/5. szám, pp. 7–23.

- TÓTH JÓZSEF (2007): A lokalitás és a globalitás kérdéséről. In: Pap Norbert (szerk.): *A területfejlesztés földrajzi alapjai*. Lomart Kiadó, Pécs, ISBN 978-963-9632-07-3, p. 184.
- ZSIBÓK ZSUZSANNA – RÁCZ SZILÁRD – HORECZKI RÉKA (2022): „Fejlődés és fejlesztés 2020 előtt és után: Beszámoló a III. Területfejlesztők Napjáról”, *Tér és Társadalom*, 36(1), o. 164–168. doi: 10.17649/TET.36.1.3396.